
РОЗДІЛ XII. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.113

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.149>

СПІВВІДНОШЕННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНЦЕПЦІЇ ЯК ЕЛЕМЕНТІВ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

Бедрій М.М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
докторант кафедри історії держави,
права та політико-правових учень
юридичного факультету
Львівського національного університету
імені Івана Франка, адвокат,
ORCID: 0000-0003-4021-1980

Бедрій М.М. Співвідношення теорії та концепції як елементів юридичної науки.

Стаття присвячена співвідношенню теорії та концепції як структурних одиниць юриспруденції. Досліджено спільні та відмінні риси цих явищ, на підставі яких окреслено межі відповідних понять. Доведено, що теорія та концепція становлять різні елементи юридичної науки, а їхнє ототожнення є недоцільним. У багатьох конкретних випадках зміст цих явищ дублюється, але вони мають різну природу, структуру та завдання. Критеріями розрізнення явищ запропоновано вважати діалоговість, гіпотетичність і соціокультурний контекст, які характерні концепціям, а не теоріям. Натомість перевагами теорії є чіткість, достовірність і визнання, які не завжди притаманні концепціям.

Представлено різні наукові погляди на співвідношення теорії та концепції, які варіюються від їхнього ототожнення до повного розрізнення. Інколи концепцію характеризують як вид теорії чи її структурну частину. Висловлено сумнів щодо того, чи існує об'єктивна можливість віднайти уніфіковану формулу взаємодії теорії та концепції з огляду на різноманіття цих явищ у юриспруденції та науці загалом. Концепція може становити передтеоретичне знання, розкривати зміст теорії або пояснювати її тощо.

Обґрунтовано, що правова теорія перебуває в системі юридичної доктрини, а правова концепція первинно існує поза нею. За умови здобуття визнання правова концепція інтегрується в юридичну доктрину та може трансформуватися в правову теорію. Стосовно одного державно-правового явища може існувати одна визнана теорія, співвідносна з нею визнана концепція та кілька невизнаних або менш визнаних концепцій. Можливим є також співіснування кількох конкуруючих правових концепцій в умовах відсутності цілісної теорії, яка ще формується.

Виявлено, що у більшості випадків створення концепції (абстрактного задуму автора) відбувається до формування теорії (кристалізації оброблених знань). Значно рідше трапляються випадки, коли концепція та теорія створюються паралельно або створення теорії випереджає концепцію. Останнє відбувається із залученням інтуїтивної методології, а згодом потребує пояснень, які надаються у відповідній концепції. Теорія не передбачає дискусійності своїх положень, а концепція такий діалог допускає та підтримує. Він становить для концепції можливість розвитку, суспільної адаптації та науково-практичного визнання.

Ключові слова: юриспруденція, наукове знання, пізнавальні можливості, верховенство права, діалог.

Bedrii M.M. The correlation of theory and conception as elements of law science.

The article is devoted to the correlation of theory and conception as structural units of jurisprudence. It examines the commonalities and distinctions between these phenomena, outlining the boundaries of their respective concepts. It is demonstrated that theory and conception represent different elements of legal science, and their conflation is inappropriate. While their content may overlap in many cases, they possess distinct natures, structures, and purposes. The criteria for distinguishing these phenomena are proposed to include dialogicity, hypotheticality, and sociocultural context – characteristics typical

of conceptions but not of theories. Conversely, the advantages of theory include clarity, reliability, and recognition, which are not always inherent to concepts.

The article presents various scholarly perspectives on the relationship between theory and conception, ranging from conflation to complete differentiation. Sometimes, a conception is characterized as a type of theory or as a structural part of it. The article questions whether it is objectively possible to find a unified formula for the interaction of theory and conception, given the diversity of these phenomena in jurisprudence and science in general. A conception may constitute pre-theoretical knowledge, elucidate the content of a theory, or explain it, among other roles.

It is argued that legal theory exists within the system of legal doctrine while a legal conception initially exists outside of it. Upon gaining recognition, a legal conception integrates into legal doctrine and may transform into legal theory. For a single legal phenomenon, there may exist one recognized theory, a corresponding recognized concept, and several unrecognized or less-recognized concepts. It is also possible for several competing legal concepts to coexist without a unified theory, which may still be in the formation process.

It is revealed that, in most cases, the creation of a conception (an abstract idea by an author) precedes the formation of a theory (the crystallization of processed knowledge). Less frequently, conceptions and theories are created simultaneously, or a theory is developed before its corresponding concept. The latter occurs through intuitive methodology and later requires explanations provided by the conception. A theory does not imply the disputability of its provisions, whereas a conception allows and supports such dialogue. For a concept, this dialogue represents an opportunity for development, societal adaptation, and scientific-practical recognition.

Key words: jurisprudence, scientific knowledge, cognitive capabilities, rule of law, dialogue.

Постановка проблеми. В умовах сучасних викликів для Української державності велике значення має юридична наука, яка становить доктринальний базис якісних трансформацій національної правової системи. У ній формуються гіпотези стосовно майбутнього правового життя, обговорюються важливі законопроекти, здійснюється аналіз чинних юридичних норм тощо. Юриспруденція як наука про державно-правові явища є обширною та багатосторонньою конструкцією, що складається з безлічі елементів – одиниць правничого знання. До таких одиниць, серед інших, належать правові теорії та правові концепції. Хоча вони становлять різні явища, але вкрай подібні, тому потребують делімітації. Вказане розмежування було б корисним для юридичної науки, оскільки сприятиме розвитку її понятійно-категоріального апарату.

Мета цієї статті полягає в розмежуванні понять теорії та концепції у контексті юридичної науки шляхом встановлення спільних і відмінних рис згаданих явищ, а також у виявленні їхнього взаємозв'язку та взаємодії.

Стан опрацювання проблематики. Теорія та концепція як самостійні явища юридичної науки раніше вивчалися фрагментарно, поверхнево і в контексті суміжних завдань наукового пізнання. В інших науках (насамперед у філософії) вони досліджені значно більше, адже їм присвячені окремі монографії, статті та інші публікації. Зокрема серед українських вчених теорії активно вивчав П. Йолон, а концепції – В. Рижко. Їхні праці дали поштовх для подальшого дослідження цих явищ у філології, педагогіці, культурології та інших конкретних наукових галузях. Окремим аспектом є співвідношення теорій і концепцій між собою, співставлення їхніх рис та вироблення відповідних висновків. Як видається, над цим питанням вкрай важливо роздумувати і в правознавчій площині. У юридичній науці трапляються випадки ототожнення теорії та концепції, що істотно ослаблює дослідницький потенціал цих конструкцій. Відтак, їхнє розмежування потребує значної уваги та фахової дискусії.

Виклад основного матеріалу. Насамперед варто визнати, що теорія є більш чіткою, ніж концепція, адже в ній присутня математична точність (більшою чи меншою мірою). Теорія є переконливим науковим знанням, а саму науку інколи називають «сумою теорій». Така позиція має назву монотеоретичного розуміння знання, і вона характерна передусім фундаменталізму як напряму наукової думки [1, с. 3-4]. У XX ст. теорія стала синонімом науковості [1, с. 10]. Як відомо, у юриспруденції фундаментальною науковою галуззю та навчальною дисципліною є теорія держави і права [2]. Однак при цьому йдеться не про конкретну одиничну правову теорію, а їхню систему – теоретичну юриспруденцію, теоретичні засади праводержавознавства.

З другої половини XIX ст. термін «теорія» домінував у заголовках наукових творів. Однак в останній чверті XX ст. термін «концепція» поступово нав'язав йому конкуренцію. Це трапляється й досі, коли автор вважає своє дослідження більш широким, ніж теорія, менш строгим, більш пошуковим або гіпотетичним [1, с. 47]. У контексті вказаних тенденцій варто згадати, що найбільш відомим у світі науковим твором українського юриста XX ст. є монографія Б. Кістяківського «Соці-

альні науки і право. Нариси з методології соціальних наук і загальної теорії права», опублікована в 1916 р. [3]. Академік сформулював у згаданій книзі кілька важливих для юридичної науки концепцій, які вивчаються сучасними правознавцями як самостійні предмети досліджень [4].

Слово «теорія» походить із давньогрецької мови, у якій означало споглядання, розгляд, міркування тощо [5, с. 633]. У широкому розумінні теорією вважають пізнавальну діяльність суспільно розвиненої людини, яка спрямована на отримання знання про природну та соціальну дійсність. В такому значенні теорія ототожнюється зі суспільною свідомістю в її розвинутих формах. У вузькому розумінні теорія є формою достовірного наукового знання про «якусь сукупність предметів, котре становить систему взаємопов'язаних висловлювань і обґрунтувань та містить методи пояснення та передбачення явищ цього тла» [6, с. 205].

Теорія є істинним знанням, що становить узагальнення об'єктивних фактів, досвіду, суспільно-історичної практики людей, а також формулює закони (не в юридичному розумінні слова), які визначають зв'язки між об'єктами. Здебільшого теорія виникає внаслідок систематизації знань як спосіб опису об'єктивної дійсності та засіб тлумачення її закономірностей [5, с. 633]. П. Йолон виокремив два типи наукових теорій:

- T_1 (дедуктивні теорії, побудовані на формальній логіці, чітких, повних і достовірних даних);
- T_2 (теорії-концепції, в яких значно нижчий рівень емпіричної бази та чіткості) [7, с. 21-22].

З цього кута зору концепція може вважатися видом теорії, яка не має усіх властивостей, які б дозволили її назвати дедуктивною. Однак такий підхід не є поширеним, тому в юриспруденції та науці загалом теорії і концепції, як правило, не ототожнюються. Зрештою, діалоговість, гіпотетичність і соціокультурні контексти концепції стають тими рамками, які не дозволяють віднести її до виду теорій. Також інколи концепцію називають «нестрогою» чи «неповною» теорією з особистим началом автора [8, с. 12]. Вказаний підхід видається занадто спрощеним розумінням співвідношення теорії та концепції, оскільки він акцентує увагу на недоліках концепції в порівнянні з теорією. Натомість у цьому визначенні не враховані сильні сторони концепції як наукового явища.

Теорія становить форму знання, яка на систематичному, логічно обґрунтованому рівні описує, а також пояснює предметну сферу, тобто чітко окреслене коло стану речей, їхніх відношень, зв'язків тощо. Теорія має дві складові (функції) – опис і пояснення. Опис є функцією констатації, виокремлення на основі фактичних даних або логічних модальностей відповідних характеристик (матеріальних чи духовних) окресленої предметності. Пояснення як функція теорії має за мету дати відповідь на питання «чому?». Вона полягає у послідовному та несуперечливому, доказовому і переконливому викладі всіх положень, які становлять теорію [1, с. 21].

Варто згадати, що теорія механіки І. Ньютона не тотожна його ж концепції механіки [9, с. 127-128]. Остання дуже розлога, багатоаспектна та некомпактна. Вона (концепція) включає в себе гносеологічні, логічні, соціокультурні та праксеологічні чинники. Для І. Ньютона концепція була метатеорією – надбанням, яке дає змогу зрозуміти сенс праці, суть проблеми та її дослідження. У нього теорія випереджає концепцію. Натомість концепція в цьому випадку створюється згодом як широке пояснення теорії, як те, для чого вона (теорія) була створена. Згодом Ж. Лагранж творив абстрактно-загальну теорію аналітичної геометрії, опираючись на конкретно-загальну концепцію механіки І. Ньютона [1, с. 21, 24, 26].

Деколи концепцію визначають як основну ідею теорії [10, с. 301]. Хоча вказана думка має окремий підтвердження, проте це не завжди так. Справа полягає в тому, що стосовно теорії концепція може виконувати різні завдання – бути передтеоретичним знанням; репрезентувати зміст теорії, утворюючи ідейно-понятійне ядро; виконувати функцію пояснення теорії [1, с. 30]. Загалом є сумніви, чи можна однозначно і безапеляційно визначити формулу взаємодії теорії та концепції. Основна причина полягає у різноманітті теорій і концепцій в юриспруденції та науці загалом.

За загальним правилом правова теорія перебуває в системі юридичної доктрини, а правова концепція первинно існує поза нею. Згодом за умови здобуття визнання правова концепція інтегрується в юридичну доктрину та може трансформуватися в правову теорію. Варто зауважити, що стосовно одного й того самого юридичного явища може існувати одна визнана теорія (наприклад, народного суверенітету), співвідносна з нею визнана концепція (у контексті попереднього прикладу – концепція Ж.-Ж. Руссо) та кілька невизнаних або менш визнаних концепцій. Також у юридичній науці можуть існувати кілька конкуруючих правових концепцій, а цілісна теорія продовжує формуватися. До прикладу, теорія звичаєвого права досі формується, хоча перші концепції про це явище виникли ще у Стародавньому Римі [11].

Б. Таманага класифікує всі концепції верховенства права у дві основні групи: формальні та матеріальні. Формальні концепції акцентують свою увагу на способі, яким було запроваджено закон, на характері його положень та їх темпоральних властивостях. До формальних концепцій він відніс: концепцію правління на основі закону, концепцію формальної законності, а також концепцію

поєднання демократії та формальної законності. Прихильники ж матеріальних концепцій визнають існування формальної сторони верховенства права, однак намагаються розширити його обсяг певними змістовними елементами, чільне місце серед яких посідають права людини. Зокрема до матеріальних концепцій належать: концепція індивідуальних прав, концепція права на гідність і правосуддя, а також концепція держави загального добробуту [12, с. 106-107].

З огляду на проблему цілісності знання, його розуміння, сенсу та практичного значення, такому знанню важко отримати і надалі втримати статус теорії. В аналізованій системі (юридичній науці) неминуче формуються елементи, що не вписуються в рамки теорії чи виходять за них. І тоді постає питання, що робити з цим «залишком». Тому процес мислення потребує концепції, в якій можна повно відобразити відповідні результати, адже теорія не має цієї можливості. Із цих причин, як правило, паралельно з теорією існує концепція, яка її збалансовує, вирішуючи відповідні завдання [1, с. 41].

В процесі історичного розвитку юриспруденції побудова науково-правничих конструкцій дійшла до меж втрати очевидності, які є, серед іншого, рамками теорії. Відтак, виникла потреба в існуванні окремої форми знання, яка б дозволила компенсувати відсутність очевидності, стаючи засобом інтерпретації та розуміння несамоочевидних юридичних висловлювань. В. Рижко слушно звертає увагу на те, що потреба у виокремленні концепції зумовлювалася не тільки кризою очевидності в науці, а й безпосереднім залученням соціокультурного чинника в мереживо наукової творчості (соціокультурний аспект наукового знання) [1, с. 41].

Слід констатувати, що в більшості випадків концепція передує теорії. Інакше кажучи, задум автора набуває спершу нечітких і абстрактних рис концепції, а згодом після подальшої роботи кристалізується в теорію. Дещо рідше концепція та теорія формулюються паралельно, зрівноважуючи одна одну, відкриваючи різні сторони одного явища. Ще рідше створення теорії випереджає концепцію. У таких випадках теорії формуються із залученням інтуїтивної методології (передусім осяяння), а потім потребують пояснень. Вони надаються у відповідній концепції.

З деяких позицій розуміння поняття концепції наближається до поняття наукової програми. Зокрема П. Гайденко зазначала, що в межах наукової програми формуються засадничі положення теорії, її найважливіші передумови. Програма визначає ідеал (взірець) пояснення знання, а також умови, за яких знання вважатиметься достовірним і обґрунтованим. Відтак, згідно з поглядом П. Гайденко, наукова теорія завжди зростає на ґрунті відповідної програми. Слід звернути увагу на те, що «в межах однієї програми можуть виникнути дві чи більше теорій» [13, с. 9-10]. У своїх працях П. Гайденко часто використовує терміни «концепція» і «наукова програма» як синонімічні.

Теорія як форма знання, досягнувши високого рівня логіко-математичної формалізованості, втрачає діалогові риси. Більшою мірою ці риси присутні в гіпотезі та ідеї. Натомість концепція, як правило, є діалоговим знанням [1, с. 32]. Отже, теорія не допускає діалогу щодо своїх положень, тоді як у концепції такий діалог є не тільки допустимим, але й у багатьох випадках навіть бажаним. Він допомагає концепції розвиватися і адаптуватися до потреб науки та суспільства. Саме так правова концепція здобуває визнання (через дискусію), необхідне їй для інтеграції в юридичну доктрину, а згодом втілення у законодавство та суспільний простір [14].

В. Рижко називає теорію «вишколеною формою знання, котра набуває хрестоматійної чинності та стає здобутком посібників». Вона є знанням, що описує та пояснює об'єкт дослідження, а концепція має завданням втілювати сенси та розвивати ідеї відповідної сфери знань [1, с. 64, 67]. Відтак, концепції рідко зустрічаються в навчальних виданнях, адже їх можна оспорювати й уточнювати. Основним ареалом їхнього обігу є наукові та науково-практичні платформи – конгреси, журнали, конференції, круглі столи, збірки праць тощо. Все частіше їх можна зустріти в соціальних мережах та інтернет-ресурсах.

Правова теорія в юридичній науці будується у такий спосіб, щоб її положення мали характер об'єктивних міркувань, тобто незалежних від суб'єктивних переконань її творця (автора), хоча вона є продуктом його розумової діяльності. Тому правова теорія є об'єктивно-істинним знанням, а також ідеалом юридичної епістеміології [1, с. 33]. Натомість правова концепція, як правило, не претендує на такі «лаври», адже у неї інші завдання. У правовій концепції, безперечно, присутні суб'єктивні елементи, адже вона є позицією автора, результатом роботи його свідомості та відображенням світогляду. Цей суб'єктивізм у концепції поєднується з об'єктивною емпіричною базою, створюючи функціональний, напіврухомий симбіоз. Тому й статика правової концепції відносна, бо вона розвивається, а для цього потрібна динаміка і простір, які досягаються елементами невизначеності та дискусійності, через побудову обґрунтованих припущень.

Висновки. Таким чином, теорія та концепція становлять різні елементи юридичної науки, а їхнє ототожнення є недоцільним. У цих явищах різна природа, структура та завдання, проте в багатьох випадках їхній зміст дублює одна одну. Основними критеріями розрізнення варто вказати діало-

говість, гіпотетичність і соціокультурний контекст, які характерні концепціям, а не теоріям. Натомість, перевагами теорії є чіткість, достовірність і визнання, які не завжди притаманні концепціям. Подальше дослідження теорій і концепцій в правознавстві здатне покращити його функціонування та посилити пізнавальні можливості юриспруденції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рижко В.А. Концепція як форма наукового знання. Київ: Наукова думка, 1995. 212 с.
2. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. Львів: Край, 2008. 224 с.
3. Кистяковский Б.А. Социальные науки и право. Очерки по методологии социальных наук и общей теории права. Москва: Изд. М. и С. Сабашниковых, 1916. 704 с.
4. Войтович Н.П. Концепція правової держави у теоретичній спадщині Б.О. Кістяківського: дис. ... канд. юрид. наук. Спец. 12.00.01. Львів, 2016. 207 с.
5. Йолон П. Теорія. *Філософський енциклопедичний словник* / ред. кол. В.І. Шинкарук (гол.) та ін. Київ: Абрис, 2002. С. 633-634.
6. Попович М., Садовский В. Теория. *Философская энциклопедия*: в 5 т. / гл. ред. В.Ф. Константинов. Том 5. Москва: Советская энциклопедия, 1970. С. 205-207.
7. Йолон П.Ф. Наукова теорія та її особливості в гуманітарних науках. *Логіка і гуманітарні науки*: збірник. Київ: Наукова думка, 1971. С. 7-26.
8. Панасенко Е.А. Концепція історико-педагогічного дослідження: методологічний аналіз. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2016. № 25. С. 11-15.
9. Садовий М.І., Трифонова О.М. Історія фізики з перших етапів становлення до початку ХХІ століття. Кіровоград: Центр оперативної поліграфії «Авангард», 2013. 436 с.
10. Концепція. *Філософський енциклопедичний словник* / ред. кол. В.І. Шинкарук (гол.) та ін. Київ: Абрис, 2002. С. 301.
11. Bedrii M. Cechy prawa zwyczajowego w jurysprudencjach rzymskiej i współczesnej. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria Prawnicza. Prawo*. 2019. Tom 26. Zeszyt 107. S. 11-23.
12. Таманага Б. Верховенство права: історія, політика, теорія / пер. з англ. А. Іщенка. Київ: Києво-Могилянська академія, 2007. 208 с.
13. Гайденок П.П. Эволюция понятия науки (XVII-XVIII вв.). Формирование научных программ Нового времени / Отв. И.В. Рожанский. Москва: Наука, 1987. 447 с.
14. Бедрій М.М. Інтеграція правової концепції у законодавство та суспільну дійсність. *Science Rise: Juridical Science*. 2024. 2 (28). С. 4-11.